

A MÓRA FERENC MÚZEUM ÉVKÖNYVE

Új folyam 12
2025

2025

Tartalomjegyzék

RÉGÉSZET

PÓPITY Dániel – TUGYA Beáta – VIDOVICS Teréz

Kiszombori karcos kirakó

A Kiszombor G jelű temető 39. sírjából származó késő avar kori tojáslelet újraértékelése

Kiszombor Scratch Puzzle

Re-evaluation of the Late Avar Egg Find from Grave 39 of the Kiszombor G Cemetery 9

SZTANKOVÁNSZKI Tibor – SZ. OSVÁTH Zsófia

Maros parti oroslánok a 95. sírből

Előzetes beszámoló a makói ipari parkban feltárt késő avar kori temetőről

Lions from the river bank of Maros from grave no. 95

Preliminary results of the Late Avar cemetery from Makó I. 27

SZALONTAI Csaba

„Nem oda Buda!”

Kritikai észrevételek a Szegedről Budára vezető történelmi országút kutatásához

„We will not give up Buda!”

Critical remarks on research into the historic road from Szeged to Buda 43

TÖRTÉNETTUDOMÁNY

FELLETÁR Zsolt

Kékfestő mesterből gyáriparos II. Manufaktúrából festő- és nyomógár (1842-1870)

From blue-dyer to factory worker II. From manufactory to painting factory (1842-1880) . . . 71

GEORGIÁDES Ildikó – DR. PATARICZA Dóra – DR. SZÉLL Gábor – TÁNCZOS Roland

Emlékek nyomában: A csongrádi Batsányi-gimnázium, a helyi levéltár és a Szegedi Zsidó

Hitközség közös munkája a csongrádi zsidóság történetének feltárásában

In search of memories: The joint work of the Batsányi Grammar School in Csongrád, the local

archive and the Szeged Jewish Community in exploring the history of Csongrád's Jews 95

TÓTH István

Adatok Szeged város hangszergyártáshoz és zenei életéhez

Data on the musical instrument production and musical life of the city of Szeged. 107

TERMÉSZETTUDOMÁNY

CSEHÓ Gábor – SZALÓKI Dezső

Tenebrionoidea fajok a Móra Ferenc Múzeum bogárgyűjteményében I.

Hólyaghúzófélek családja (Meloidae)

Tenebrionoidea species in the beetle collection of the Móra Ferenc Museum I.

Blister beetles family (Meloidae) 131

MŰVÉSZETTÖRTÉNET

SZABÓ Tamás

Egy Dürer-metszet Szegeden. „A négy boszorkány”

A Dürer engraving from Szeged. The “Four Witches” in the Móra Museum 147

FORRÁS

BÁRKÁNYI Ildikó

Talpai Emil: A szegedi papucs c. kéziratáról

Talpai Emil: A szegedi papucs (részletek)

Dr. Emil Talpay: The ‘Slipper’ Manuscript (source publication) 179

KRÓNIKA

TAKÁCS Gergely

Tapasztalatok a „Régi dolgok – a szögediség fundamentuma” című

állandó néprajzi kiállítás rendezése kapcsán

Personal Experiences in Developing the Permanent Ethnographic Exhibition

“Memories of the Old World – The Foundations of Szeged Identity” 197

NÉPRAJZ

VUKOV Anikó Veronika

A homoktövis mint gyógyhatású növény szerepe napjainkban és keresettsége a COVID-19

járvány időszakában

On the spread of sea buckthorn in Hungary 207

GLÄSSERNÉ Nagyillés Anikó

Szívgárda a kulisszák mögött

Szívgárda (Apostleship of Prayer) behind the scenes 229

HEGEDŰS Anita

A Móra Ferenc Múzeum és kiállítóhelyeinek új állandó és időszakos kiállításai – 2024 239

A Móra Ferenc Múzeum munkatársainak bibliográfiája 2024. 243

A kötet szerzői 251

Emlékek nyomában: A csongrádi Batsányi-gimnázium, a helyi levéltár és a Szegedi Zsidó Hitközség közös munkája a csongrádi zsidóság történetének feltárásában

Georgiádes Ildikó – Dr. Pataricza Dóra – Dr. Széll Gábor –
Tánczos Roland

Absztrakt

A Magyar Nemzeti Levéltár csongrádi fiók-levéltára, a csongrádi Batsányi-gimnázium és a Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma szoros együttműködésben a deportálások 80. évfordulója alkalmából, 2024 őszén publikálta a csongrádi holokauszt áldozatairól szóló kötetet. A helyi középiskolások aktív részvételével összeállított könyv célja a Csongrádról elhurcolt zsidó lakosság életének teljes körű feltárása, kiemelve az eredeti levéltári iratok, a helytörténeti dokumentumok és a temetői kutatás fontosságát. A tanulmányunk célja, hogy bemutassuk, hogyan tudnak egy helyi gimnázium diákjai a levéltárral és a zsidó hitközség archívumával együttműködve aktívan hozzájárulni egy mélyreható kutatáshoz.

Kulcsszavak

Csongrád, Batsányi-gimnázium, holokauszt, Csongrádi Levéltár, Szegedi Zsidó Hitközség

Egy együttműködésből megszülető emlékkönyv

A város izraelita közösségére emlékezni és a veszteség mértékét megismerni méltó alkalmat kínált a tragédia 80. évfordulója. Régi adósságát törlesztette egy, erre az alkalomra összeállított emlékkötet az Oppidum Csongrád Alapítvány, a Csongrádi Levéltár és a város. Ahogyan Róna Tamás főrabbi köszöntőjében fogalmaz: *„Ám az idő kereke forog, jönnek-mennek a történelmi korok, s az új hajnal fényénél a felderengő fényes sugár új utakat világít be. Salamon király azt írja, hogy mindennek rendelt ideje van. Ideje van a születésnek, s ideje van az elmúlásnak, ideje van a kövek elhordásának, s ideje van a kövek összegyűjtésének.”*¹

Az Oppidum Csongrád Alapítvány és a Csongrádi Levéltár 2022-ben döntött arról, hogy a csongrádi áldozatok emlékére egy kötetet kíván megjelentetni. Úgy tartottuk helyesnek, ha munkánkat a témát régóta kutató történész is segíti. A Szegedi Zsidó Hitközség, azon belül is Ábrahám Vera kapcsolt össze bennünket Pataricza Dóra történésszel. A kötet előkészítésekor diákokat is be kívántunk vonni a feltáró munkába, megfelelő tanári irányítás mellett.

1 Georgiádes Ildikó, Pataricza Dóra, Tánczos Roland (szerk.): *A csongrádi holokauszt áldozatok emlékére*. Csongrád 2024

Kérésünkre Széll Gábor, a csongrádi Batsányi János Gimnázium és Kollégium kutatótanára, a Humán Munkaközösség vezetője örömmel csatlakozott.² A holokauszt helyi eseményeinek feltárásában a gimnázium diákjainak szerepvállalását kiemelten fontosnak gondoltuk, mivel a fiatal generáció gondolkodására a kutatásban való részvétel által átélt személyes élmény gyakorol pozitív hatást. Emellett az általuk végzett munka szélesíti látókörüket és az egymás iránti elfogadás fontosságára is tanít.

Csongrádon a Kabbala Egyesület ápolja a helyi zsidóság emlékét. Nekik köszönhető a sírkert megtisztítása, a ravatalozó épületének felújítása, az ott létrehozott állandó kiállítás, amely méltó emlékhelye a valamikori zsidó közösségnek.³ Rév András, az egyesület elnöke lehetőséget biztosított arra, hogy csatlakozhassunk az évfordulós megemlékezéshez és ennek keretén belül bemutathassuk a kötetet. Deák István Béla egyesületi tag szintén mindig készségesen rendelkezésünkre állt a forrásfeltárás során.

A helyi izraelitákról eddig megjelent irodalom igen csekély. Az 1923-as bombamerényletről először Serfőző Lajos írt egy tanulmányában,⁴ Újszászi Ilona 1987-ben sajtóhírek alapján dolgozta fel a terrorcselekményt,⁵ napjainkban pedig Kántás Balázs foglalkozott

a témával.⁶ A csongrádi zsidóság történetéről 2009-ben Oláh Zsanett főiskolai hallgató tollából született egy szakdolgozat.⁷ Ezt követően Fodor Péter foglalkozott néhány tanulmányában a helyi zsidóság életével és a kialakított emlékhelyen létrejött kiállítás rendezője volt.⁸ Az elmúlt nyolcvan évben nem született olyan tanulmány, nem jelent meg olyan kötet, mely az áldozatok emlékét kívánta volna megőrizni, ahogyan a helyi zsidóság átfogó történetét sem írták még meg részletesen.

1. kép: a csongrádi zsinagóga, CsCsVL

A kötet megjelentetését azért is éreztük fontosnak, mivel az évforduló miatt a témára fókuszált figyelem alkalmat adott arra, hogy a csongrádi helytörténeti kutatásokban vizsgálat tárgyává váljon a város zsidó közösségének a település fejlődésében betöltött szerepe. A későbbiekben kívánatos volna tisztázni a hely-

2 A Csongrádi Levéltár és a Batsányi-gimnázium együttműködő kapcsolata számos évtizedre nyúlik vissza, a levéltár több alkalommal vitte ki előadásait a gimnáziumba. Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc 165. évfordulója alkalmából meghívott vendégünk a téma egyik jeles szakértője, Dr. Pelyach István történész volt, aki *Március idusa a nemzet emlékezetében* címmel tartott előadást, *A holokauszt gyermekáldozatai* címmel Urbancsok Zsolt, a Kecskeméti Ármin Egyesület elnöke értekezett, a *Halhatatlanok – Limanowa, a magyar győzelem 1914* című, filmbemutatóval egybekötött program vezetője pedig Prof. Dr. Csikány Tamás hadtörténész volt. Az iskola alapítótágya a Kossuth Szövetségnek, közös munkájuk 25. évét mutatta be *Az 1848/49-es hagyományok ápolása Csongrádon. A csongrádi Batsányi János Gimnázium és a Kossuth Szövetség 25. éve* című kiállítás a levéltár rendezésében.

3 *Izraelita temető, Csongrád*. Kabbala Hagymányőrző Egyesület, Csongrád, 2016.

4 Serfőző Lajos: A titkos társaságok és a konszolidáció 1922–1926-ban. *Acta Historica* LVII. 1976, 3–60.

5 Újszászi Ilona: *Az 1923-as csongrádi bombamerénylet és sajtóvisszhangja*. Csongrád, 1987. Kézirat.

6 Kántás Balázs: *A Horthy-korszak első éveiben működő magyar radikális jobboldali titkos paramilitáris szervezetek töredékes története, 1919–1925*. Doktori értekezés, 2022.

7 Oláh Zsanett: *A csongrádi zsidóság története 1949-ig*. Csongrád, 2009. Kézirat. Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltár Csongrádi Levéltár Helytörténeti tanulmányok, kéziratok gyűjteménye.

8 Fodor Péter. Szemelvények a csongrádi zsidóság történetéből. *Szegedi Judaisztikai Közlemények* 2. Szeged, 2017. Fodor Péter. A csongrádi zsidóság élete az első világháborúban a hitközségi közgyűlések jegyzőkönyvének tükrében. *Veritatis Imago* 2018/2. In: http://veritatisimago.hu/Vi_IV_FodorP.pdf Fodor Péter. „Az Örökkévaló vigasztaljon meg benneteket...” A csongrádi zsidó temető sírkövei. *Veritatis Imago* 2019/2_3, 1–16. In: https://real-j.mtak.hu/25004/2/Veritatis_Imago_2019_3_2-3_.pdf

beli izraeliták szerepét a város gazdasági, kulturális és politikai életében.

Weisz Zsuzsanna visszaemlékezésében eleveníti a deportálás pillanatait: „*És akkor felsorakoztunk csendőri és rendőri kíséret mellett a kocsúton, mindenki egy kis batyuval. A népség állt a járdákon és nézte a menetet végig a városon, míg el nem jutottunk a síneken álló marhavagonokig.*”⁹ A menet a tétlen szemlélők sorfala mellett vonult el. A feltárt források nem utalnak arra, hogy a helyi zsidóság jogfosztásának menetében, illetve a gettósítás folyamatában a városvezetők vagy a lakosság tagjaiból bárki az üldözöttek segítségére próbált volna sietni bármilyen formában, mint például Hódmezővásárhelyen. Ellenben számos esetben mesélnek az iratok a hátramaradt zsidó vagyon megszerzésére irányuló buzgalomról. A csongrádi zsidó lakosság gettósítását 1944 májusában kezdték meg, a gettóból 1944. június 15-én a kecskeméti téglagyárba deportálták az embereket, innen június 27-én, valamint június 29-én vitték tovább őket az auschwitz-birkenai haláltáborba.

A hazatért túlélők a zsidó temetőben a holokaust 5. évfordulójára emlékezve állíttatták fel az Auschwitzban elpusztultak emlékművét. A hat márványtáblán 233 név olvasható. A családfakutatással foglalkozó és Kanadában élő informatikus, Hollósi Mihály 2020-ban összeállított táblázatában 242 név szerepel. Levéltári forrásból tudjuk, hogy 1944. május 12-én 230 személyt zártak a csongrádi gettóba. Mindössze a fenti néhány adat és információ állt rendelkezésünkre a kutatás kezdetekor, ezeket az adatokat kellett ellenőrizni, megerősíteni, kiegészíteni és rendszerezni. A koncepció szerint minden Csongrádon született, illetve a városban letelepedett és innen elhurcolt áldozatról megemlékezünk. A feladat jellegénél fogva tudjuk, hogy a végeredmény gyaníthatóan nem lesz teljes, de törekedtünk rá. A források gyűjtése a kötet megjelenése után is folytatódik, valamint a könyvre reflektáló hozzártatózók információival is kiegészül jelenlegi tudásunk. A feltárt új ismeretek, illetve a meglévő adatok pontosítása után idővel egy javított bővített kiadás megjelentetését tervezzük.

2. kép: A csongrádi holokaust-emlékmű, Széll Gábor

9 A visszaemlékezést Weisz Zsuzsanna (Sosana Sachori) írta Izraelben 2009-ben Kfar Szabában. A visszaemlékezés megjelent az emlékkötetben: *A csongrádi holokaust áldozatok emlékére*. Szerk.: Georgiádes Ildikó–Pataricza Dóra–Tánczos Roland. Csongrád, 2024. Az eredeti kézirat Rév András tulajdonában van, másolat található belőle a csongrádi zsidó temetőben kialakított emlékhely kutatótermében, illetve a csongrádi Tari László Múzeum helytörténeti adattárában.

A kutatásainkat alapvetően az elsődleges levéltári források feltárására alapoztuk. Az egyházi és az állami anyakönyvek másodpéldányainak áttekintésével kezdtünk,¹⁰ a kutatás kiterjedt a Szegedi Zsidó Hitközség Archívumában őrzött anyakönyvi gyűjteményre is. Az árvaszéki irategyüttes is tartalmazott hasznos információkat az áldozatokról,¹¹ Csongrád Város Tanácsának iratai között található dokumentumok a deportált és munkaszolgálatra elhurcolt csongrádi zsidók nevein túl tartalmazza az utolsó belföldi lakhelyet, az eltávozás időpontját és okát, illetve visszatérésének, halálának vagy holtta nyilvánításának időpontját.¹² A zsidók jogfosztását megvalósító törvények végrehajtását a megye településeinek első számú vezetői rendszeresen jelentették Csongrád vármegye alispánjának. Sajnos sem a csongrádi polgármesteri anyag, sem pedig a megyei alispáni iratok nem tartalmaztak a Csongrádról elhurcoltakról névjegyzéket.¹³ A gettóból a kecskeméti téglagyárba deportálták a zsidókat, a kecskeméti gyűjtőtáborba Kiskőrös, Soltvadkert, Kiskunfélegyháza, Kunszentmárton, Tiszaföldvár, Nagykőrös, Abony, Cegléd és Csongrád zsidóit, összesen 5416 főt szállítottak be. A dokumentum szerint 208 fő érkezett Csongrádról.¹⁴ A Bács-Kiskun Vármegyei Levéltár anyagából Tánczos-Szabó Ágota főlevéltárosnak köszönhetően jutottunk hozzá az értékes információhoz.

A kutatás módszertana és a diákok szerepe

A csongrádi Batsányi János Gimnázium kutató diákcsoportja elsősorban a késő római kor történetének feldolgozása céljából alakult meg 2024 elején, de a tanulók szívesen vállaltak szerepet a csongrádi áldozatok adatainak áttekintésében és eddig nem ismert személyek felkutatásában Széll Gábor kutatótanár vezetésével, folytatva ezzel az iskola holokauszthoz kapcsolódó hagyományőrző munkáját. A levéltárral való együttműködés különleges lehetőséget teremtett minden fél számára, hiszen az áldozatok emlékének ápolása és a helyi értékek védelme a fiatal generáció bevonásával nemcsak az oktatásban mutatja meg hasznosságát, hanem hosszú távon a város kulturális életére és a projektbe bevont diákok gondolkodására is pozitív hatást gyakorolhat.¹⁵ A kutatómunka megkezdése előtt több egyeztetésre is sor került a feladatok megosztására és időbeli ütemezésére vonatkozóan. A diákok először áttekintették a hazai zsidóság történetét a középkortól egészen a holokauszt időszakáig, felkeresték a csongrádi izraelita közösség múltjához kapcsolódó helyi emlékeket, és előadást hallgattak a holokauszt áldozatainak emléknapiján a zsidóság mindennapjaiban élő hagyományokról és a holokauszt tragédiájához vezető antiszemita fellépések folyamatáról.¹⁶

A projekt elején megkérdeztük a diákok véleményét arról, hogy milyen eredményt várnak el a kutatómunkától, mikor érzik majd sikeresnek

10 MNL CSCSVL Szentesi Levéltár Csongrád vármegye felekezeti anyakönyvi másodpéldányainak levéltári gyűjteménye e. Az izraelita hitközség anyakönyveinek másodpéldányai 1849–1895 Csongrád

MNL CSCSVL Szegedi Levéltár Állami anyakönyvi másodpéldányok levéltári gyűjteménye 1895–1980

11 MNL CSCSVL Csongrádi Levéltár Csongrád Város, 1880–1923-ig Nagyközség Árvaszékeinek, ill. közgyámjának iratai 1863–1950

12 MNL CSCSVL Csongrádi Levéltár Csongrád Város Tanácsának iratai (1948) 1950–1990

13 MNL CSCSVL Szentesi Levéltár Csongrád vármegye alispánjának iratai 1945–1950

14 MNL Bács-Kiskun Vármegyei Levéltár Kecskemét város és a felekezetek közötti viszonyra vonatkozó iratok gyűjteménye 1906–1959

15 A témával kapcsolatban Széll Gábor előadást tartott a 47. Csongrád Megyei Levéltári Napok rendezvényén *A holokauszt csongrádi áldozatainak kutatása a Csongrádi Levéltár és a Batsányi János Gimnázium együttműködésében* címmel 2024. október 29-én Csongrádon, lásd: https://www.csm-honismeret.hu/sites/default/files/2021/leveltari_nap_meghivo.pdf

16 A kutatásba 10–11. évfolyamos diákok kapcsolódtak be: Bakai Sára, Baksa Gergő Hunor, Bertus-Bodor Boglárka, Déri Dorka, Farkas-Tóth Zita, Holló Boglárka, Horvát Dorina, Janó Gabriella, Joó Roland, Kovács Fanni, Labát Vivien, Ornyik Martin, Pap Eszter, Pintér Anna, Szabó Réka, Szalay Lili, Tudós Lili, Veres Jázmin Lívía. A projektről rövid beszámoló jelent meg az iskola honlapján, lásd: <https://www.bjg.hu/index.php/2024/10/30/a-holokauszt-csongradi-aldozatainak-kutatasa-batsanyisokkal/>

a közösen elvégzett feladatokat. A legtöbben jó lehetőségnek, egy új kihívásnak tartották a programot, és hittek abban, hogy munkájuknak köszönhetően nemcsak kutatási tapasztalatokat szerezhetnek, hanem hozzájárulhatnak ahhoz, hogy kortársaik többet tudjanak meg a zsidóság történetéről. Azt a kérdést is megvizsgáltuk, hogy napjainkban miért érdemes foglalkozni a holokauszttal. Fontosnak tartották a 20. századi diktatúrák működésének feltárását és az áldozatok sorsának végigkövetését, de válaszaikban rávilágítottak arra, hogy elkerülhetetlen annak az értelmezése is, hogy milyen eszközökkel és mekkora mértékben befolyásolhatóak az emberek egy ideológia nevében. Jó néhányan már rendelkeztek korábbi ismeretekkel, láttak képeket és emlékműveket a holokauszttal kapcsolatban, és volt, akinek a nagyszülei és a dédmamája mesélt sokat a korszakról.

A résztvevők a megbeszéltek alapján áttekintették a Csongrádról deportált áldozatok listáját, és összevetették a nemzetközi adatbázisokban elérhető 242 személyt a Városi Tanács által nyilvántartott és az 1949-es izraelita emlékművön szereplő áldozatok adataival. A Jád Vásem gyűjteményében található emléklapok tanulmányozásával, illetve az Arolsen Archive és az USHMM online archívumának segítségével került sor a meglévő adatok korrigálására és kiegészítésére.¹⁷ A hiányos adatokat a Family Search adatbázisa alapján igyekeztek pótolni, a születési adatok viszont a zsidó anyakönyvi adatokkal összevetve nem mindenhol egyeztek. Az izraelita temető kiállítási anyaga mellett áttekintették a Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár gyűjteményét, a Dokuforte, a Jád Vásem és az USHMM oldalainak ide vonatkozó képanyagát is.¹⁸ Az adatbázisokban szereplő és a diákok által összegyűjtött adatokat összegeztük, levéltári források alapján ellenőriztük, javítottuk és kiegészítettük az adatbázisunkban szereplő új nevekkal.

17 <https://yvng.yadvashem.org>; <https://arolsen-archives.org/suchen-erkunden/suche-online-archiv/> és https://www.ushmm.org/online/hsv/person_advance_search.php

18 <https://collections.milev.hu/> és <https://www.dokuforte.com/>

A holokauszt áldozatait három csoportban közöltük: a deportálások és a munkaszolgálat során meggyilkolt személyek után a túlélők névsora zárja az áldozatok listáját. A névsor összesen 345 csongrádi születésű és Csongrádon élő áldozat nevét, fontosabb adatait és a halál időpontját tartalmazza. A halál időpontját a holtta nyilvánítás során a bíróság jogszabály alapján állapította meg, más esetben a túlélők, visszaemlékezők által közölt időpontot ismerjük, így a halál időpontja minden esetben vélelmezett időpont. A dokumentumokban szereplő vezetéknevek egyes esetekben eltérő módon szerepeltek, ilyenkor mindkét írásmódot jelöltük, a névváltoztatást kérő személy esetében a születési nevet is jeleztük. A névsorban hagytuk azok nevét is, akik szerepelnek valamilyen adatbázisban, de semmilyen információt nem tudtunk hozzájuk rendelni, és bizonyítani sem tudtuk, hogy nem csongrádi lakosok voltak.

A diákok által felfedezett új információk

A projekt során 14 diák vállalta, hogy a névlistákon szereplő adatokat ellenőrzi és kiegészíti az online adatbázisok segítségével, ezen felül fényképeket keres a bemutatott személyekhez és adatokat gyűjt csongrádi áldozatokról, túlélőkről, akik korábban még nem kerültek a vizsgálat látókörébe. Az eddig ismert személyeken kívül ilyen módon 15 további áldozatot sikerült azonosítani, valamint 6 túlélő is helyet kapott a bemutatott listán. Az adatgyűjtő munka során kiderült, hogy gyakran bizonytalanok a születési dátumok, a személyneveknél sokszor több változat is előfordult, a lakcímeknél pedig általában csak a várost ismerjük. Az eredeti listákon szereplő neveken kívül más csongrádi áldozatokat és túlélőket is találtak, ezeknek az új adatoknak az összegzésére, a névlisták összehasonlítására további 4 diák vállalkozott. Természetesen szükség volt a tanulók munkájának utólagos ellenőrzésére is, az általuk feltárt ellentmondásokat és bizonytalan adatokat korrigáltuk, hogy

a lehető legpontosabb információk szerepeljenek a kiadványban.

A projektben részt vevő diákok számos új tapasztalatot szereztek a kutatás segítségével. Az adatgyűjtés során felismerhették, hogy a holokauszt áldozatai hol és milyen módon veszítették el életüket, és az is kiderülhetett

a legpontosabb végeredményt kaphattuk a publikálás során. A tanulók számára meghatározó élményt jelentett az izraelita temetőben végzett vizsgálat, mivel saját maguk szembesülhettek azokkal az emberi tragédiákkal, amelyekkel eddig csak adatbázisokban vagy a tanítási órákon találkozhattak.

3. kép: a gimnazisták a csongrádi zsidó temetőben, Széll Gábor

számukra, hogy melyek voltak azok a csongrádi utcák vagy házak, ahol a legtöbb zsidó élt. Az adatok összegzésével megismerték az izraelita családok tipikus neveit és a rájuk jellemző foglalkozásokat, és figyelhettek arra is, hogy az Auschwitzba hurcolt zsidók szinte kivétel nélkül meghaltak, a theresienstadti koncentrációs tábor felszabadításakor azonban jó néhány csongrádi lakos megmenekülhetett.

Hat diák vállalkozott arra, hogy a csongrádi temető sírjait és megmaradt feliratait jelenlegi állapotukban lefotózza, így az ott lévő információkat a meglévő adatbázisokkal összevetve

A kutatás végén a diákokkal együtt értékeltük a munkafolyamat sikerességét. A résztvevők különleges dolognak tartották, hogy végigkísérhetik egyes személyek életútját és láthatják sorsuk tragikus fordulópontjait. Véleményük szerint az adatok összesítése nagy precizitást igényelt, gyakran nehézséget okozott az egymásnak ellentmondó információk tisztázása. A diákok megdöbbentek a névlisták elemzésekor, hogy mennyi csongrádi áldozata volt a holokausztnak, különösen a fiatalokhoz és az egész családokhoz kapcsolódó tragédiák váltottak ki belőlük mély együttérzést.

A kötetet öt nagyobb részre tagoltuk, az ajánló sorokat követő tanulmány röviden bemutatja a csongrádi zsidóság történetét a 18. századtól napjainkig. Ezt követően a holokauszt áldozatait három csoportra bontva közöltük, ismeretve a deportálások, a munkaszolgálat során megöltek és a túlélő áldozatok nevét és rövid életrajzi adatait. A csongrádi zsidóság életét és a holokauszt helyi eseményeit egy-egy személyes visszaemlékezés eleveníti fel,¹⁹ a kötetet dokumentumgyűjtemény zárja.

A bevezető tanulmány Oláh Zsanett tanárnő és Pataricza Dóra munkája, a szöveg javítását és a levéltári jelzetek pontosítását Tánczos Roland főlevéltáros végezte el. Az anyakönyvi és levéltári kutatás Georgiádes Ildikó főlevéltáros feladata volt. Az elmúlt évtizedekben több hazai és nemzetközi közgyűjtemény, szervezet gyűjtötte és foglalta adatbázisba a holokauszt áldozatait. A diákok által összegyűjtött adatokat a levéltári források alapján Georgiádes Ildikó ellenőrizte, a Szegedi Zsidó Hitközség és a Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár anyagát Georgiádes Ildikó és Tánczos Roland tekintette át. Bár az anyag gazdag és informatív volt, a kötet újabb adatokkal nem tudta kiegészíteni. A Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár munkatársai meglévő adatbázisaikkal segítettek feltáró munkánkat. A kötetben közölt levéltári dokumentumokat Tánczos Roland válogatta.

A helybéli zsidó közösség történetét röviden összefoglaló tanulmány lektorálását felkérésünkre Dr. Marjanucz László nyugalmazott tanészévezető egyetemi docens végezte el, aki maga is több tanulmányában foglalkozott a Csongrád-Csanád vármegyei zsidó közösség múltjának feltárásával és megismertetésével.

A kutatás során felvettük a kapcsolatot az általunk ismert csongrádi származású családokkal, melynek eredményeként néhai Berényi

Lipót hitoktató családjának dokumentumai ma már a Csongrádi Levéltár anyagát gazdagítják. Grünwald Sándor családjának hagyatékából fotóanyaggal és iratokkal gyarapodott a csongrádi közgyűjtemény. Az áldozatokról készült fényképfelvételeket a közgyűjtemények gyűjteményeiből, valamint az érintett családok archívumaiból gyűjtöttük és válogattuk.²⁰

A Szegedi Hitközséggel kialakult jó kapcsolatot a jövőben is közös munkával folytatódik és az együttműködés reményeink szerint tovább gazdagítja a csongrádi zsidósággal kapcsolatos helytörténeti irodalmat. Az általunk választott együttműködési forma bizonyította, hogy a különféle közgyűjtemények, kutatóhelyek és iskolák összefogása, közös munkája eredményeként értékes végeredmény születhet.

Berényi Imre és Weisz Zsuzsa visszaemlékezése

Az izraeli Jád Vásem levéltárban van egy 17 oldalas név nélküli géppel írt szöveg, a csongrádi hitközség történetének legrészletesebb leírása. Az 1954 decemberében, New Yorkban legépelte szövegben ugyan nem szerepel a szerző neve, de többször utalt boldogult édesapjára, Berényi (Breitbart) Lipótra, így kikövetkeztethető, hogy Berényi Imre (Emery), (1899, Csongrád – 1968, New York), Berényi Lipót (1874, Göncruszka – 1944, Auschwitz) csongrádi tanító, hitközségi jegyző, chevra kadisa titkár és Farkas Anna (1871, Nagyvárada – 1932, Csongrád) fia írta a szöveget. A visszaemlékezésben Berényi azt is leírta, hogy az 1929-ben megjelent Magyar Zsidó Lexikon *Csongrád* szócikkének is ő volt a szerzője. Szintén Berényi volt az, aki elmondása szerint az 1920-as évek elején a temetőt felmérte és feltérképezte, és az akkor még olvasható sírok feliratait is rögzítette. Berényi a háború után Amerikába emigrált és fejből írta le ezeket a neveket: „*Mikor Amerikába kikerültem és*

19 Weisz Zsuzsanna visszaemlékezése. A visszaemlékezést átírta, szerkesztette és lábjegyzetekkel ellátta: Pataricza Dóra. In: *A csongrádi holokauszt áldozatok emlékére*. Csongrád, 2024.

Berényi Imre: A csongrádi hitközség életéből. A visszaemlékezést átírta, szerkesztette és lábjegyzetekkel ellátta: Pataricza Dóra. In: *A csongrádi holokauszt áldozatok emlékére*. Csongrád, 2024.

20 MNL CSCSVL Csongrádi Levéltár Fotók gyűjteménye; MNL CSCSVL Csongrádi Levéltár Digitális fotók gyűjteménye

készítettem magamnak egy Mazkir könyvecskét, akkori visszaemlékezésem szerint összeírtam a csongrádi temetőben nyugvó hittestvérek névsorát, mely természetesen nem száz százalékgig pontos, de a jelenlegi elszakított helyzetben mégis nagy hézagpótló. Sok névnél még a héber névre is visszaemlékeztem s azokat is feljegyeztem.” Ez a 151 polgári és helyenként zsidó névből álló lista nélkülözhetetlen forrása a csongrádi zsidóság történetének. A 2024-es kutatás során ezt a névlistát is kiegészítettük és pontosítottuk a Batsányi-gimnázium diákjainak segítségével. Berényi minden esetben magyar askenázi jiddis kiejtéssel adta meg a zsidó neveket (pl. Solajm, Morducháj, Johudo), Pataricza Dóra egészítette ki a hiányzó zsidó neveket szögletes zárójelek megadásával, a mai izraeli kiejtés szerint (pl. Mordechai, Solem, Jehuda). A macse.org adatbázison át hozzáférhető anyakönyvek segítségével ki lehetett egészíteni a férjezett nők lánykori nevét is.

4. kép: sírkő, a Batsányi-gimnázium diákjainak fényképe

Berényi még két névlistát adott meg: az első világháborúban elesett zsidó katonák neveit, amelyet édesapja, Berényi Lipót, a hitközség akkori jegyzője szedett össze, és írásba foglalva elhelyezte a hitközség irattárában is. A névsor a nagytemplom déli falánál állt és az emléktábla avatására Berényi emlékezete szerint 1922-ben chanuka harmadik napján került sor. A 12 hősi halott emlékére egészen az 1940-es évekig évente elmondták a kádis és a mazkir imákat, és az *El male rahamim* ima keretében felolvasták neveiket.²¹

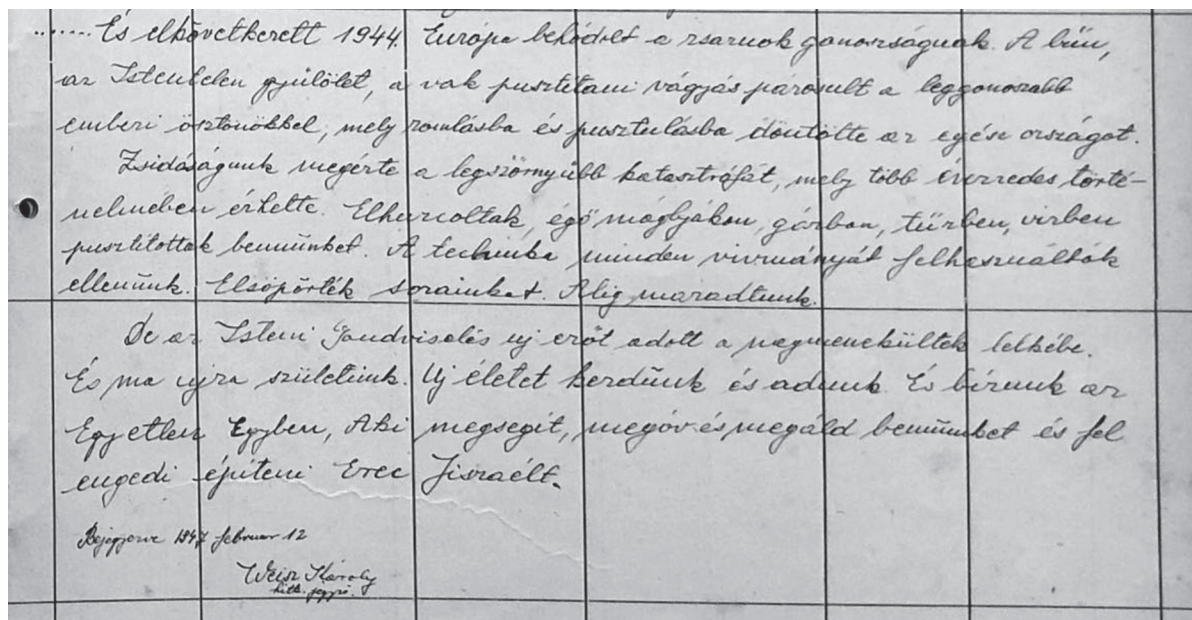
Kapcsolatok a Szegedi Zsidó Hitközséggel

A túlélő közösségi emlékezet szempontjából különös fontossággal bír, hogy a csongrádi és a szegedi zsidó hitközség története két kulcsfontosságú ponton is összeér, a csongrádi tóratekercsek és a rituális textiliák Szegedre való kerülésével. Az 1940-es évek végén Csongrádon, miután a zsidó közösség jelentős része elpusztult, a helyi zsidó vallási szertartásokhoz használt tóratekercseket egy szeméttárolóból emelték ki és mentették meg: „Én 1945 márciusban kerültem Csongrádra, s ott Vogel Sándor barátommal együtt szedtük ki azokat a szemétrakásból és amennyire tudtuk, rendbe hoztuk azokat. A két legújabb Tóra teljesen sértetlenül ép állapotban maradt, a többiek többé-kevésbé megsérültek, de javíthatók. Összeszedtük a megmaradt Tóra-ruhákat, függönyöket is, és azok még kívándorlásom időpontjában (1948 végén) hiánytalanul megvoltak.” Ahogy Berényi Imre visszaemlékezésében is olvashatjuk, Vogel Sándor és társa, aki 1945 márciusában érkezett a városba, mindent megtettek annak érdekében,

21 *El mále ráchámim* (héber) *Irgalmas Isten... ima*, melyet a halottak lelki üdvéért mondanak különböző alkalmakkor. 1. Közvetlenül a koporsó elföldelése után, miután az már nem látható. 2. Évfordulókon, akár a síroknál, akár pedig a templomban tóraolvasás után, Tórával a kézben. 3. Mazkírok alkalmával. 4. Sírkőállítások és általában sírlátogatások alkalmával, ha minjen van jelen. Él mólé ráchámim címszó, in: *Magyar zsidó lexikon*, 222.

hogy a sérült, de még javítható tekercseket helyrehozzák. Az anyagok egy része a tóratekercsekkel együtt ismeretlen körülmények között Szegedre került, ahol a Szegedi Zsidó Hitközségben mai napig őrzött kegytárgyaivá váltak.²²

az állami anyakönyvvezetés, ami azután az addigi egyházi anyakönyvvezetés hitelességét lényegesen lecsökkentette.” A könyv írása során derült ki, hogy a csongrádi anyakönyvek nagy része átkerült a Szegedi Zsidó Hitközségbe.

5. kép: a Csongrádi Zsidó Hitközség születési anyakönyvének utolsó bejegyzése, SzZsH

A csongrádi zsidó közösség dokumentációja is szorosan összefonódik a szegedi hitközség történetével, különösen a helyi anyakönyvek és egyéb írásos emlékek összevetésével. Csongrád vallási és közösségi dokumentációja 1830 körül kezdődött, de a rendszeres anyakönyvvezés csak az 1850-es években alakult meg: „Írásbeli feljegyzések a hitközségről – emlékezetem szerint – csak az 1830-as évekről maradtak fent és pedig egy rendszertelenül egybeállított anyakönyv-féle, ami azonban lehetett talán egy akkori névsor-összeírási jegyzék is, rendszeres anyakönyvvezés csak az 1850-es évektől kezdődőleg van, de az még az akkori helyzetnek megfelelően német nyelvű volt s csak jóval később kezdtek el magyar nyelvű anyakönyvet vezetni, amelynek hitelessége azonban 1895 után lényegesen lecsökkent, miután akkor lépett életbe

Berényi Imre visszaemlékezésének harmadik kiemelt fontosságú eleme a 230 nevet tartalmazó névlista, ahol a deportálások és az üldöztetések során elpusztult csongrádi zsidók emlékére készülő emlékművön szereplő listát egészítette ki emlékezetből az áldozatok zsidó neveivel. Az emlékmű felállítása a helyi hitközség kezdeményezésére indult és 1949-ben készült el, majd a csongrádi zsidó temetőben állították fel, ahol nagy részvét mellett avatták fel. A megemlékezés központi eleme a márványba vésett névsor volt, amelyet Berényi – később Amerikából – fényképek és a teljes lista alapján héber nevekkal egészített ki. A csongrádi hitközség dokumentumainak Szegedre kerülése egy történeti ív lezárásaként is értelmezhető. A fennmaradt anyakönyvek és iratok a jelenben fontos forrásul szolgáltak a helyi emlékművek névlistáinak kiegészítéséhez. E dokumentumok révén a csongrádi zsidóság története részben a szegedi közösségi emlékezetbe ágyazódott be. Az áthozott tárgyak és dokumentumok nemcsak

²² Ezek részletes leírásához lásd: Bányai Viktória – Katkó-Bagi Éva – Pataricza Dóra: A Szegedi Zsidó Hitközség zsinagógai textiltárgyainak katalógusa. In: Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged, 2024, 237–283. A csongrádi textilek leírása a 240., 256., 260. és 262. oldalakon olvasható.

az egyéni vagy családi történetek hordozói, hanem a megsemmisült csongrádi közösség emlékezetének hordozói is lettek, amelyek a szegedi hitközség keretei között kaptak új – még ha csak részleges – kontextust.

Összefoglalás

Az Oppidum Csongrád Alapítvány és a Csongrádi Levéltár 2022-ben elhatározta, hogy egy emlékkötetet jelentet meg a csongrádi holokauszt áldozatainak tiszteletére. A projektben részt vettek a Batsányi János Gimnázium diákjai is, akiket Széll Gábor kutatótanár irányított. A fiatalok aktív közreműködése nemcsak a kutatást

segítette, hanem a történelmi ismereteiket és társadalmi érzékenységüket is fejlesztette. A csongrádi zsidó közösség emlékének ápolásában a helyi Kabbala Egyesület is kiemelkedő szerepet játszik. Ők gondoskodtak a temető és a ravatalozó épületének felújításáról, valamint az állandó kiállítás létrehozásáról. Az egyesület elnöke, Rév András lehetőséget biztosított arra, hogy a kötet az évfordulós megemlékezés részeként bemutatásra kerüljön. A kiadvány a csongrádi zsidóság történetét mutatja be a 18. századtól napjainkig, részletesen feltárva a holokauszt csongrádi áldozatainak sorsát. A kötet a deportálás, a munkaszolgálat és a túlélők csoportos bemutatása mellett személyes visszaemlékezéseket és levéltári dokumentumokat is tartalmaz.

In search of memories: The joint work of the Batsányi Grammar School in Csongrád, the local archive and the Szeged Jewish Community in exploring the history of Csongrád's Jews

Ildikó Georgiádes – Dóra Pataricza – Gábor Széll – Roland Tanczos

In the autumn of 2024, on the 80th anniversary of the Hungarian deportations, the Csongrád branch of the Hungarian National Archives, the Batsányi High School in Csongrád, and the Archive of the Szeged Jewish Community jointly published a volume on the victims of the Holocaust in Csongrád. Compiled with the active participation of local high school students, the book aims to provide a comprehensive

exploration of the lives of the Jewish population deported from Csongrád, highlighting the significance of original archival records, local historical documents, and cemetery research. Our study seeks to demonstrate how students from a local high school, in collaboration with the archives and the Jewish community, can actively contribute to in-depth historical research.